

Madina BOBOMURODOVA,
Qarshi davlat universiteti magistranti

LUTFIYSHUNOSLIKNING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada XV asr o'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili Mavlono Lutfiy adabiy merosining o'rganilish tarixi, manbaviy asoslari hamda lutfiyshunoslikning shakllanish va taraqqiyot bosqichlari tahlil qilinadi. Lutfiy hayoti va ijodiga oid ma'lumotlarning Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur asarlari, tazkiralari va boshqa tarixiy-adabiy manbalarda aks etishi yoritiladi. Shuningdek, XIX–XX asrlardan boshlab o'zbek va xorijiy adabiyotshunoslikda shoir devoni va lirik merosining o'rganilishi, qo'lyozma nusxalarining qiyosiy-matnii tadqiqi hamda nashrlar tarixi umumlashtiriladi. Tadqiqotda Lutfiy devonining matnii tafovutlarini aniqlash, ilmiy-tanqidiy matnini yaratish va hali to'liq o'rganilmagan lirik namunalarni ilmiy muomalaga kiritish lutfiyshunoslikning dolzarb vazifalari sifatida ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Lutfiy, lutfiyshunoslik, manbashunoslik, matnshunoslik, devon, qo'lyozma nusxalari.

Annotation. This article examines the history and source foundations of the study of the literary heritage of Mavlono Lutfi, a prominent representative of 15th-century Uzbek classical literature, as well as the stages of formation and development of Lutfi studies. It highlights information about Lutfi's life and literary activity preserved in the works of Alisher Navoi and Zahiriddin Muhammad Babur, biographical anthologies, and other historical and literary sources. The article also summarizes the study of the poet's divan and lyrical heritage in Uzbek and foreign scholarship from the 19th–20th centuries onward, with particular attention to the comparative textual study of manuscript copies and the history of their publication. The research identifies the textual differences among manuscripts of Lutfi's divan, the preparation of a critical scholarly text, and the introduction of previously understudied lyrical works into scholarly circulation as important tasks of contemporary Lutfi studies.

Keywords: Lutfi, Lutfi studies, source studies, textual criticism, divan, manuscript copies.

Аннотация. В статье рассматриваются история и источниковедческие основы изучения литературного наследия Мавлоно Лутфий, выдающегося представителя узбекской классической литературы XV века, а также этапы формирования и развития лутфиеведения. Освещаются сведения о жизни и творчестве Лутфи, содержащиеся в произведениях Алишера Навои и Захириддина Мухаммада Бабура, тазкире и других историко-литературных источниках. Обобщаются результаты изучения дивана и лирического наследия поэта в узбекском и зарубежном литературоведении начиная с XIX–XX веков, особое внимание уделяется сравнительно-текстологическому исследованию рукописных списков и истории их публикации. В качестве актуальных задач современного лутфиеведения определяются выявление текстовых различий рукописей дивана Лутфи, подготовка научно-критического текста и введение в научный оборот ранее недостаточно изученных образцов лирического наследия поэта.

Ключевые слова: Лутфи, лутфиеведение, источниковедение, текстология, диван, рукописные списки.

Turkiy hamda fors-tojik adabiyotining zabardast vakillari qatoridan munosib o'rin olgan Maliku-l-kalom – Lutfiy Shoshiy o'zbek mumtoz adabiyotining taniqli namoyondalaridan biridir. U XV asr o'zbek adabiy tilining shakllanish jarayonida muhim badiiy-estetik bosqichni ifodalab, keyingi adabiy taraqqiyot uchun mustahkam zamin yaratgan ijodkor sifatida e'tirof etiladi. Shoir adabiy merosining o'rganilishi adabiyotshunoslikda murakkab va uzluksiz jarayon bo'lib, bu jarayon tarixiy-manbaviy, matnshunoslik hamda poetik yo'nalishlarda olib borilgan tadqiqotlarni o'z ichiga oladi. Biz shoirning hayoti hamda ijod yo'li haqida zamondosh shoirlar, shogirdlari, u bilan suhbatda bo'lgan ijodkorlarning asarlari, qolaversa, tazkiralari orqali bilib olamiz. Lutfiy hayoti va ijodiga oid dastlabki ma'lumotlar o'rta asr tazkiralari hamda tarixiy-adabiy manbalarda uchraydi.

Lutfiyshunoslikka oid dastlabki va eng qimmatli manbalar mir Alisher Navoiyning asarlaridan o'rin olgan. Mavlono Lutfiyning "Malik ul-kalom" deya sifatlanganligi uning yuksak ma'naviy va badiiy ijodi orqali ko'rinadi. Navoiy o'zining asarlarida Lutfiyning nozik didini shunday ta'riflaydi: "...o'z zamonining malik ul-kalomi erdi, forsiy va turkiyda naziri yo'q erdi, ammo turkiyda, shuhrati ko'prak erdi va turkcha devoni ham mashhur..."

Navoiyning "Majolisu-n-nafois" asarida shoirning "Zafarnoma"ni tarjima qilganligi, asar hajmi o'n ming baytligi, shuningdek, to'qson to'qqiz yoshida "Oftob" radifli g'azalini yozgani aytilib o'tilgan. Mazkur asarda Lutfiyning darvesh edilar deya e'tirof etib, Mavlono Shahobiddin Xiyoboniydan zohiriy ilmdan tahsil olgani, uning yonida yurib so'fiylik tariqatida darveshlik hayotini tutganligi hamda qabri Dehikanor shahrida, o'zining hovlisida ekanligi haqida muhim ma'lumotlar beriladi.

Yuqorida ko'rib o'tganlarimiz lutfiyshunoslikda muhim manba hisoblanadi. Bo'lajak tadqiqotlar uchun, bu ma'lumotlar orqali shoirning yana bir qirasi ochib beriladi. Qolaversa,

Alisher Navoiy Mavlono Lutfiyning zamondosh shoirlaridan hamda shogirdlari ham sanaladi. Bundan tashqari Navoiyning "Holoti Muhammad Pahlavon" asarida Lutfiyning tilga olib o'tgan. Asardagi mazmun shundan iboratki, kunlardan bir kuni Muhammad Pahlavon Alisher Navoiyning turkchada yaxshi she'r bitishini va nazmda tengi yo'qligini, bunga tan berishini aytib o'tadi-da undan so'raydi seningcha turkiygo'y shoirlardan kimning she'rlari yaxshi hamda Navoiy yoqtiradigan shoir kimligini so'raydi. Navoiy unga "Maliku-l-kalom" deya Lutfiyning ta'riflab, maqtaydilar.

Navoiyning yana bir asari "Nasoyimu-l-muhabbat" asarida Lutfiy haqida so'z yuritilgan bo'lib, shunday deyilgan: "shoirlikda mashhurlikka erishgan bo'lsa-da, darveshlik yo'lida ham sobit turdi". Bundan tashqari, shoir va hazrat Jomiy o'rtasida bo'lib o'tgan suhbat berilgan. Ul hazrat Jomiy Mavlono Lutfiyning bitgan tatabbu'siga javoban Lutfiyning sharafiga ham qasida bitaman deganlarida Mavlono Lutfiy Jomiyning egnidagi eski to'nini so'raydi. Hazrat Jomiy bo'lsa, shu zahoti ustidagi chakmonini yechib beradi. Mavlono shoir bo'lishiga qaramasdan, haq yo'lida sobitqadamligini, darveshlik xislatini ham o'zida mujassam etganligini guvohi bo'lishimiz mumkin.

Qolaversa, Lutfiy hamda Jomiy o'rtasidagi bahsga ham qoyil qolmaslikning iloji yo'q, negaki bu o'rinda Lutfiyning naqadar kamtarligini, Yoshi ulug' bo'lishiga qaramasdan Jomiyning eski choponini berishini so'raydi. Bu o'rinda Mavlono Lutfiyning yosh iste'dodli shoirlarga rahnamoligi yaqqol ko'rinadi. Mazkur asarlar asosida biz Lutfiy prototipini aksar qismini tiklashga sazovor bo'ldik. Uning shaxsiyati, adabiy merosi haqida deyarli bilimga ega bo'ldik. Navoiy asarlaridan tashqari, boshqa tarixiy-adabiy manbalarda ham shoir hayotiga doir qimmatli ma'lumotlar uchraydi.

Shoir va olim Zahiriddin Muhammad Bobur ijodida ham Lutfiy to'g'risida bir qator ma'lumotlar berib o'tilgan. Bobur "Aruz risolasi" asarida Lutfiyning lirikasidagi ma'no

nozikliklariga hamda aruz vaznining turli bahrlaridan mukammal foydalanganligiga to'xtaladi. Mazkur risolada Lutfiyning g'azallaridan 30 bayt hamda bitta tuyug'idan namunalar keltiriladi. Ushbu baytlar aynan Lutfiy devonining Parij nusxasida mavjudligi e'tiborga molikdir. Bu baytlar Boburning fikrlariga dalil sifatida berib o'tiladi.

Shuningdek, bu o'rinda Lutfiy ijodida aruz vaznining bir qancha bahrlarida ijod qilganligi, aruzning naqadar mukammal she'riy tizimligini ham ko'rsatib o'tgan. Chunonchi, hazaj bahrining axrabi makfufi maqsur vazniga *"Ey menglari filfil, ko'zlari kofir, yuzi kofur, Asru dag'i bo'lma bu kechar husnugga mag'rur..."* [1: 33] baytini dalil sifatida berib o'tadi. Hazajning axrabi makfufi maxzuf vazniga bo'lsa, *"Ey qoshi qaro, bog'i visoling havasidin, Har kirpimizning arosinda arosi bor..."* baytini keltirib o'tadi. *"Oy yuzung hijl, husn eli Rumu Chin aro, Valvala soladi ko'zlaring kofiru ahli din aro..."* ushbu misralarni rajaz bahrining bir rukni matviy, bir rukni maxbun vaznining tahlili uchun keltirib o'tadi.

Muzori' bahrining axrabi makfufi mahzuf vaznini izohlar ekan Lutfiydan "Nozukluk ichra yo'q tori gisuyi, O'z haddini bilib belidan o'lturur quyi..." baytini dalil uchun keltirib o'tadi. Shu kabi bir qancha baytlarni Boburning "Aruz risolasi" asarida ko'rishimiz mumkin. Bundan ko'rinadiki shoir bir qancha bahrlarda samarali ijod qilgan, uning ma'no nozikliklari bilan yo'g'rilgan lirik merosi o'rganilishi bugungi adabiyotshunoslikda dolzarb masalalaridan biri bo'lmoqda. Matnshunos hamda manbashunoslar o'ta sinchkovlik bilan o'rganishi, ilmiy-tanqidiy munozalar olib borishi juda muhim sanaladi.

Fors-tojik tilida yozilgan "Tazkirayi Muhammad Boqir" asarida ham Lutfiyga oid o'rinlar uchraydi. Mazkur tazkirada bitilgan fikrlar Navoiyning "Nasoyimu-l-muhabbat" hamda "Majolisu-n-nafois" asarlarida keltirilgan lavhalarga o'xshash. Shuningdek, Muhammad Boqir Lutfiy haqida so'z yuritar ekan, Mavlononi "Shoirlikda tanilgan bo'lsa-da, darveshlikda zamondoshlarining peshqadami edi" deya ta'kidlab o'tadi.

XIX–XX asrlardan e'tiboran Lutfiy merosi o'zbek adabiyotshunosligi doirasida kengroq ilmiy tahlil obyektiga aylandi. Lutfiy ijodini tizimli monografik planda o'rganish va qo'lyozma nusxalarini ilk bor qiyosiy-tekstologik tahlildan o'tkazish muammolari S.Erkinov nomi bilan bog'liq.

Mazkur maqolada Lutfiy adabiy merosining o'rganilishi va o'zbek lutfiyshunosligi tarixiy taraqqiyoti bir-biri bilan uzviy bog'liq jarayon ekan ko'rsatildi. Tadqiqotlar ko'lamiga qaramay, shoir turkiy "Devon"i nusxalarining matniy tafovutlari masalasi va devonning yagona ilmiy-tanqidiy matnini yaratish ishlari hali to'liq yakuniga yetmagan. O'zbek lutfiyshunosligi tarixida hali to'liq o'rganilmagan masalalar, jumladan, qo'lyozma nusxalarini keng miqyosda qiyosiy o'rganish, nashr qilingan devonlaridagi xato va kamchiliklarni bartaraf etish hamda fanga ma'lum qilinmagan lirik merosini keng jamoatchilikka e'lon qilish kelgusida alohida fundamental tadqiqotlarni talab etadi. Ushbu maqola mumtoz adabiyotimiz va adabiyotshunoslik nazariyasida Lutfiy merosining o'rganilmagan qirralarini tadqiq etishda tayanch manbalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ahmadxo'jayev E. Mavlono Lutfiy. – Toshkent: Fan, 1991.
2. Ahmadxo'jayev E. Turkiy nazmning sehgari. – Toshkent: Fan, 1992.
3. Ahmadxo'jayev E. Lutfiy qo'lyozma devonining Parij nusxasidagi e'lon qilinmagan g'azallari // Adabiy meros, 1978, №12. – B. 73–88.
4. Lutfiy. Sensan sevarim... / nashrga tayyorlovchilar: S.Erkinov, E.Fozilov, E.Ahmadxo'jayev. – Toshkent: G'afur Gulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987.